

Jarmila Řezníčková

A cseh testvérek története a reformációtól a jelenkorig

Bevezetés

Jarmila Řezníčková a Cseh Testvérek Evangélikus Egyházának lelkesítője. Eredetileg cseh nyelvű írását Constance Šimonovská német fordításából illtettük át. Előadásjellegét megjegyzések nélkül kissé tompítottuk.

A Cseh-medencében, mint valamiféle katalanban, különféle, keleti és nyugati irányból érkező áramlatok elegyedtek és adtak egyúttal tápot új irányzatok születésének. Bár a következőkben a reformációtól napjainkig eltelt időszakról lesz szó, nem állhatom meg, hogy ne beszéljek a térség keresztény térítésének korai időszakáról, amelyet a különböző hagyományok keveredése jellemez. Feljegyzések tudósítanak arról, hogy 845-ben cseh fejedelmek keresztelkedtek meg Regensburgban, s arról is, hogy a IX. század folyamán vidékünkre latin rítust terjesztő papok érkeztek. Ennek ellenére Rostislav fejedelem, a feltehetőleg Csehország egy részére is kiterjedő és Pannóniáig nyúló Nagymorva Birodalom uralkodója olyan térítőket hívott országába, akik a nép nyelvét beszélik, s akik „megtanítták a népnek a keresztény igazságot”. Miután Rómától nem kapott segítséget, kérésével Mihály bizánci császárhoz fordult. A kérésnek eleget téve a császár Konstantin (későbbi nevén Cirill) és Metód (Methodius) térítő testvéreket küldte a fejedelemhez. A testvérek a Szentírás és a (természetesen keleti) liturgia fontos szakaszait fordították le ósláv nyelvre, mi több, e célból egy új írást is megalkottak. Ebből az ún. glagolita írásból fejlődött ki később a mai cirill írás. Miután Rostislav utódai kiűzték a térítőket az országból, Metód tanítványai Keleten folytatták tevékenységüket. Egyikük, Kliment Ohridszki térítőként Bulgária első érseke lett. A keresztény tanítás közérthetősége azonban másodrendű szemponttá vált akkor, amikor Cseh- és Morvaország a latin rítushoz csatlakozott. A közérthetőség utáni vágyakozás mindazonáltal továbbra is megmaradt.

Cirill és Metód hagyománya ihlette legkorábbi népénkünket, a „Hospodine, pomiluj ny”-t, melyet a hagyomány szerint a cseh származású térítő Adalbert (Vojtěch, c. 956–997) szerzett. Feltehetőleg Adalbert keresztelte meg Istvánt, az első magyar királyt, s a poroszok földjén is térített. Ereklýei fölött alapították a gnieznoi érsekséget, melynek fivére, Gaudentius lett első érseke. Szintén tanítványai sorából került ki Radla (Asztrik), az első esztergomi érsek.

Mindez arról tanúskodik, hogy e korai időszakban Csehország jelentős részt vállalt a keresztény Közép-Európa kialakításában.

1. Előreformáció vagy reformáció?

Az európai történészek túlnyomó többsége szerint a reformáció Luther Mártonnal kezdődött 1517-ben, az ennél korábbi kezdeményezések pedig az „elő-

reformáció” fogalmával jellemezhetőek. A cseh történészek, élükön a már elhunyt Amedeo Molnárral ezzel szemben más véleményen vannak: a cseh reformációt (együtt az ezt is megelőző valdensek, valamint az oxfordi John Wyclif mozgalmával) első reformációnak, a mintegy 100 évvel későbbi világméretű reformációt pedig második reformációnak nevezik. A továbbiakban magunk is ez utóbbit használjuk.

Az első reformáció állítólag teológiai szempontból nem volt olyan világosan meghatározva, mint a száz évvel későbbi „világreformáció” (kulcsszavak: *sola scriptura, sola gratia, sola fide*). Sokan azt vetik a szemére, hogy bölcsőjénél az erkölcsi éthosz állt, mely nélkülözötte a dogmatikai határok világos kijelölését. Kifejezésára valóban más volt. A cseh reformátorok szívesen használták a skolasztikus filozófia realista ágának fogalmait. Mindazonáltal „már a cseh reformáció előfutára, Wyclif, rendelkezett teológiai képzettséggel, Jan Hus mester pedig —vitatathatlan teológusi tehetsége mellett— mind a nép, mind a művelt rétegek, mind a nemesség támogatását élvezte.” (A. Molnár)

1.1 A cseh reformáció forrásai

A reformáció kezdetén azok a prédikátorok állnak, akik rádöbrentek a társadalom és az Egyház erkölcsi hanyatlására, s akik az Egyház megújulását szerették volna elérni „annak egészében és minden tagjában” (a pápától az egyszerű hívekig). Az Egyházban egy elvilágiasodó, vagyonát egyre jobban fölhalmozó intézményt láttak, amely ahelyett, hogy a krisztusi igazsággal foglalkoznék, ceremóniákban tobzódik (a misék a népnek érthetetlen latin nyelven folytak, prédikáció nélkül), s szent- és ereklyeimádatába fulladva adós marad a „hitbéli törvények” magyarázatával.

A reformátorok a megoldás kulcsát az isteni ige hangsúlyozásában látják, amelyet az élet és hit egyetlen törvényeként értelmeznek. Az isteni igazság és Krisztus kiemelésének elsőrendűségét a cseh egyház annál határozottabban képviselte, minél inkább elhatalmasodott a világegyházban a klérus fényűzése, az egyházi hivatalok megvásárlása, a pápai skizmák (kettős és hármás pápaság, melyben a pápák kölcsönösen kiátkozták egymást), amely a kereszténység hitelének elvesztéséhez vezetett.

A cseh reformációt elindító Husz János mester elődei közül kiemelkedik a kroměříži Jan Milíč († 1374), aki föladta hivatalát IV. Károly udvarában, hogy a prédikálásnak szentelhesse magát. Prágában „Jeruzsálem” néven otthont alapított bűnbánó „megesett asszonyoknak”, hogy az itt lakókat fölkészítse a szabályos életbe való visszatérésre. (Érdekes, hogy a Caritas szervezete Milíč nyomán ma is a „Jeruzsálem” elnevezést használja a prostituáltak átnevelésére Thaiföldön.) Milíč a prédikátoroknak is iskolát alapított. Tanításában, melyet a legszélesebb tömegekhez kívánt eljuttatni, az Írást a keresztény élet törvényének és példaképének nevezte.

Milíč hatása alatt állt a paraszti sorból származó Tomáš Štítný ze Štítného (1333–1401/9 között), aki laikusként értekezett vallásos témákról, s elődei szokásától eltérően cseh nyelven terjesztette a Biblia tanítását. Prédikációs gyűjteményeit sokan másolták és olvasták.

A cseh reformáció következő előfutára, Matěj z Janova mester, a Szentírás-hoz szigorúan ragaszkodva hirdette, hogy mindaz, amire egy kereszténynek életében szüksége van, megtalálható a Bibliában. Ami attól eltér, „nem Istentől való”, csupán emberi lelemény s „az Antikrisztus műve”.

Az Egyház reformtörekvéseit bizonyos mértékig IV. Károly cseh király és császár is támogatta, hiszen Prágába hívta Konrad Waldhausert (1326–1369), a németül prédikáló papot, aki főként a német városi polgárság körében örvendett népszerűségnek.

A reformkezdeményezések a prágai Károly Egyetemen is visszhangra találtak. Az egyetem később a Husz-féle mozgalom teológiai vitáiban döntő szerepet játszott. A cseh reformáció előzményei közt említhetjük a valdensek mozgalmát, amelyet a csehországi német lakosság támogatott. A források sorát végül a lollardok zárják; előfutárukat, John Wyclif oxfordi mestert († 1384) maga Husz János is a példaképei közt tartotta számon.

1.2. Husz János (Jan Hus) mester (1371–1415)

Az Írás iránti szeretet, valamint a prédikáció szerepének hangsúlyozása olyanira áthatotta a cseh társadalmat, hogy Prágában létrehozták a —prédikáció és az írásmagyarázat teréül szolgáló— Betlehem-kápolnát. A kápolna két polgár kezdeményezése nyomán jött létre, vezetőit a Károly Egyetem mesterei közül választották.

Amikor 1402-ben Husz János mester lett a Betlehem-kápolna prédikátora, a széles tömegek vallásos nevelésének Milíč által vallott elmélete összekapcsolódott az egyetem reformköreinek gondolataival. Husz János mind prédikációival, amelyekben következetesen a Szentírás egy-egy szakaszát emelte ki, mind tanító és hitvallásos énekeivel ugyancsak a széles tömegek felé fordult. A Betlehem-kápolna falára a bibliai idézetek mellett saját, „De sex erroribus” című vitairatának kivonatát is felvésette.

Husz és az egyetem reformista tanárai egyként vallották Wyclif tanítását az isteni törvényről mint az emberi cselekvés legmagasabb normájáról. Támogatták azt az igényt is, mely az Egyházat eredeti lelkipásztori hivatásához kívánta visszavezetni. Az oxfordi mesterhez hasonlóan e nézeteiket az uralkodó és az államhatalom felé is kinyilvánították. 1411-ig IV. Vencel jóindulatát is élvezték, aki Huszt prédikátorként és a Károly Egyetem rektoraként nagy becsben tartotta, s őt és követőit támogatásáról biztosította. Mindnyájan a reformmozgalom azonos oldalán álltak, arra várva, hogy a következő zsinat eltörli a korabeli Egyház legvisszásabb intézményét, a kettős pápaságot. Az 1409-ben megtartott pisai zsinat azonban nem teljesítette az elvárásokat, mi több, akaratlanul elősegítette a hármas pápaság kialakulását.

Az 1411–12-es években Husz elveszíti a király támogatását. Fellép a búcsúcédulák ellen, melyeket a nápolyi király ellen indított pápai keresztes hadjárat céljaira gyűjtöttek. A Szentírásnak megfelelően Husz azt hirdette, hogy „mindazok, akik kegyelemtől áthatva igaz hittel vallják hitüket, az Úr nevében nyerik el a bűnbocsánatot”, s ehhez nincs szükségük feloldozó levélre, hiszen az csak „emberi találmány”. Husz véleménye az Egyházzal (mint Isten választott népéről, amely nem függ semmiféle egyházi hierarchiától), az úrvacsoráról (az eucharishtiában a megszentelés által a pap nem „teremt” Istent), valamint a Szentírásról mint egyedüli normáról, mely szemben áll mindenféle „emberi találmánnyal” (pl. búcsúcédulákkal, ereklyeimádással vagy a pápa azon jogával, hogy katonai hatalommal keljen az Egyház védelmére) odáig vezetett, hogy a pápa interdiktummal sújtotta Prágát, sőt, később mindazon helyeket, melyeken Husz járt, Huszt pedig a konstanzi zsinat elé idézte. Ott azonban a prédikátor nem kapott lehetőséget a védekezésre, csak arra utasították őt, hogy vonja vissza a neki tulajdonított tanokat. Ezek ráadásul többségükben olyan „tanítások” voltak, melyeket ő maga sosem hirdetett. Husz azonban azt követelte, hogy tanait a Szentírás alapján cáfolják meg. Kívánsága volt „az igazságot keresni, hallgatni, megtartani és védelmezni mindhalálig, hiszen” —ahogy írja— „az Úr igazsága szabadít meg téged a bűntől, az ördögtől és a haláltól”.

Husz már korábban, a pápai átok kimondásakor hivatkozott egy, a kánonjog előtt ismeretlen törvényre: tiltakozó levelét Jézus Krisztushoz, a legigazságosabb bírához intézte. Az Egyház s a társadalom megújulásának programját a cseh reformmozgalom az egész keresztény közösségre nézve kötelező érvényűnek tekintette. Többek között ezért is jelent meg Husz a konstanzi zsinat előtt, azt remélve, hogy ott is védelmébe veheti a cseh egyház reformtörekvéseit. A zsinat azonban a csehországi kezdeményezéseket eretnekségnek bélyegezte, és Husz Jánost 1415. július 6-án habozás nélkül a halálba küldte. (Egy évvel később ugyanott Husz munkatársát, Prágai Jeromost is máglyahalálra ítélték.) Mindez már abban az időben történt, amikor a cseh reformáció (ellenfeleik által huszitáknak nevezett) hívei a kehely szimbóluma jegyében egyesültek. A kehely az úrvacsora két szín alatti kiszolgáltatását jelképezte, amint azt Husz társa, Miesi Jákob (Jacobellus von Mies, Jakoubek ze Střebra) újszövetségi minták alapján 1414-ben megfogalmazta.

1.3. A husziták avagy „a nép két szín alatt”

Amint Husz halálhíre elérte Csehországot, 452 cseh főúr tiltakozó levélben emelte föl szavát a kivégzés ellen, s megtagadta az engedelmisséget a zsinatnak. Válaszul a zsinat átokkal sújtotta egész Csehországot, és Zsigmond császár vezetésével keresztes hadjáratot hirdetett az ország ellen. Eközben Husz János követői, a husziták két fő csoportra oszlottak: a radikális táboritákra (nevüket az általuk alapított Tábor városáról kapták) s a mérsékeltbb, prágaiak által vezetett irányra. Mindkét irányzat képviselői egyetértettek a reformmozgalom alapvetésében, melyet a Négy prágai cikkelyben foglaltak össze:

- 1) Isten ígéjének szabad hirdetése.
- 2) Az Oltáriszentség két szín alatti kiszolgáltatása (azaz a kenyér és bor osztása a híveknek).
- 3) A klérus világi uralmának eltörlése.
- 4) A nyilvánvaló bűnök megállapítása és megbüntetése azok által, akik erre hivataluknál fogva jogosultak (minden halálos bűn megtorlása).

A lakosság túlnyomó része egyetértett a reformokkal, és készen állt arra, hogy harcba szálljon a Csehországba küldött kereszties lovagokkal. A huszita sereg a harcmezőn kelt a reformáció védelmére, egészen addig, míg a két oldal — a táboríták és a konzervatívok — nem fordult egymás ellen. A mérsékelt oldal — a katolikus nemességgel szövetségre lépve végül 1434-ben győzedelmeskedett a husziták radikális szárnya fölött. A négy prágai cikkelyből mindössze egy csonka szakasz maradt, amelyet a bázeli zsinat mint Csehországra érvényes kivételt elfogadott. Ez nem volt más, mint az Úrvacsora két szín alatti vételének cikkele, amelyet mindazonáltal a pápa sosem fogadott el teljesen. A reformtörekvéseket azonban ezzel sem sikerült megfékezni.

Nagy híre volt például az egyszerű nép körében tapasztalt bibliaismeretnek. Enea Silvio Piccolomini, a humanista bíboros, aki a harcmezőn szembeszállt a huszitákkal, kijelentette, hogy a cseh parasztasszonyok jobban ismerik a Bibliát, mint az itáliai püspökök. (Bár a parasztasszonyok nem mind tudtak olvasni, a prédikációk rendszeres látogatásával megszerezték a szükséges tudást.)

A két szín alatt áldozók (az utrakvisták) egyháza is megválasztotta a maga érsekét, Jan Rokycant.

1.4. A Testvérunió

Jan Rokycan kancellársága alatt a hívek egy köre a paraszt-reformátor Petr Chelčický (+ 1458) írásai felé fordult. Petr Chelčický arra a meggyőződésre jutott, hogy a Krisztusban megnyilatkozó Isten az egyetlen és legnagyobb Úr, akinek e keresztény ember eleven hitével adja át magát, és akinek a parancsát fenntartás nélkül teljesíti. Az igaz keresztény csak szellemi harcot vívhat (E 6,10–18), de nem harcolhat fegyverrel a kezében. E harc tetőpontja az ellenség szeretete. Chelčický ezzel kétségbe vonta az addigi huszita hadviselést, mellyel a husziták Európa-szerte a harcmezőn is elismerést vívtak ki maguknak.

A Testvérunió (Unió = Krisztus egyetemes Egyházának része) első közössége a Bibliát és Petr Chelčický írásait olvasók köréből alakult 1458-ban, messze a nagyvárosoktól, Kunvaldban, a Sas-hegységben. A Testvérunió kezdetektől fogva „a keresztény hitnek a Szentírásban megtalálható és Krisztus Egyházának hívek közt terjesztett legalapvetőbb dolgaihoz” kapcsolódott. Egy visszavonultságban töltött rövid időszak után az Unió a széles tömegek előtt is megnyílt; mindazok előtt, akik az Istennel szembeni engedelmességet áhítazzák, akkor is, ha társadalmilag magasabb szinten állnak és politikailag elkötelezettek. Továbbra is azonban a bibliai ájtatosság egyháza marad, amely az isteni parancsok teljesítésének hangsúlyozásával a második reformáció fiatalabb, kál-

vini ágához áll közel (szemben a Luther irányzatához csatlakozó utrakvisták többségével). Bár az Uniót időről-időre üldözőbe vették s 1609-ig hivatalosan el sem ismerték, mégis olyan oktatási rendszert épített ki, amelynek iskoláit más vallású nemesi családok gyermekei is látogatták. A Testvérunióon belül a Bibliát is lefordították az eredeti nyelvekből (Kralicei Biblia, 1579–1593), kancionálét és tanfüzeteket adtak ki.

A Testvérunió (Jednota bratrská) szövetségre lépett az utrakvistákkal, hogy közösen alkossák meg a cseh hitvallást (1575); a kezdeményezést az uralkodó is támogatta. A vallásszabadság azonban csak a Habsburg II. Rudolf császár és cseh király alatt valósult meg. Ettől kezdve egész 1620-ig a cseh nép valamennyi rétege szabadon gyakorolhatta vallását; ehhez a kiváltsághoz Németalföldet kivéve sehol másutt nem juthatott volna.

2. A fehérhegyi csatától a Türelmi rendeletig

A vallásszabadság korszaka a harmincéves háborúval ért véget, amely Csehországban a broumovi és hroby-i evangélikus templomok bezárásával kezdődött 1618-ban. Területünkön a vesztfáliai békekötést megelőzően is harcok folytak, amelyekben a svéd (protestáns) sereg aratott győzelmet. Ennek ellenére a cseh korona országaiban a szabadság korszakát egy erőteljes rekatolizációs hullám zárta le.

Csehországnak fordulópontot jelentett az 1620-ban lezajlott fehérhegyi csata. A harcban a lázadó cseh rendek seregei álltak szemben II. Ferdinánd katonáival. A cseh rendek tartottak II. Ferdinánd uralkodásától, aki —a Habsburg államszövetség örököseként— sikerrel igázta le az alpesi országok protestánsait. A helyzet már elődje, Mátyás alatt kiéleződött; az országban erősödött a rekatolizációs hullám, amelyet egyfelől a jezsuita rend, másfelől a közvetlenül az uralkodó alá tartozó katolikus hivatalnokok tápláltak. E három tanácsosból végül kettőt, Viliam Slavatát és Jaroslav Martiničet 1618-ban, két protestáns templom jogszerűtlen bezárása (és egyéb rekatolizációs törekvések) miatt kihajították a prágai vár ablakából (ez volt az ún. 3. defenesztráció).

A fehérhegyi csatában elszenvedett vereség után egy évvel a prágai Óváros téren kivégeztek 27 cseh főurat és polgárt, akik részt vettek a felkelésben. Ezt követően (1627–1628) új államrendet vezettek be, amely a keresztény vallások közül egyedül a katolikus ismerte el, s ugyanakkor megszüntette a cseh rendek és városok részvételét az ország irányításában.

1621-ben kezdetét vette az emigrációs időszak, melynek során Cseh- és Morvaország nagymértékben elnéptelenedett. A fehérhegyi csatát követően elsőként azok a cseh nemesek menekültek el az országból, akik tevékenyen részt vettek az uralkodó elleni harcban. Később azok a főúri családok is távozhattak, amelyek vonakodtak áttérni a katolikus hitre. A protestáns gondolkodókat kiutasították. Mind a Testvérunióhoz, mind az utrakvista irányhoz tartozó városi lakosság, sőt, a jobbagység is tömegesen hagyta el az országot. Mivel Cseh-

szág lakosságának 83 %-a nem volt katolikus, elmondhatjuk, hogy a harmincéves háború népességfogyása legnagyobb részben az emigrációnak köszönhető. Csehország lakosainak száma hozzávetőleg 1,9 millióról 1 millió alá, Morvaországban pedig 900 000-ról 500 000-re esett. Az evangélikus hitük miatt elűzött nemesi családok helyére külföldi katolikusok érkeztek. Csehországban a hátrahagyott ingatlanok mintegy fele, Morvaországban és Sziléziában két ötöde az újonnan betelepült nemesség kezére került. Emellett a protestáns vagyon tetemes része jutott a cseh katolikus nemesség birtokába. Már egy 1622-es ún. közkegyelem során elkobozták a birtokok csaknem két harmadát. Ebből is látható, hány evangélikus főúr kényszerült országa elhagyására.

Az alattvalókat erőszakos katolizációnak vetették alá. Hitüket szigorúan ellenőrizték: uruk előtt „gyónási levéllel” kellett igazolniuk, hogy évente kétszer gyóntak, s rendszeres miselátogatásra kötelezték őket. Akiknél titokban megőrizték evangélikus hitüket, házkutatásokat tartottak, testvérünions vagy utrakvista irodalom, főként a Kralicei Biblia és más protestáns kancionálék és kiadványok után kutatva. Hitük miatt bebörtönözték őket, katonákat szállásoltak el náluk, vagyonelkobzásokat hajtottak végre otthonaikban, akadályozták őket mesterségük gyakorlásában. Az alattvalókra és a városi lakosságra nehezedő nyomás oly nagy volt, hogy a XVII. század 50-es éveiben összeült rekatolizációs bizottság kijelentette: csak a lakosság elenyésző része nem vallja magát katolikusnak, s ez is hamarosan az áttérés mellett dönt.

A városiak és nemesek mintegy negyede-harmada választotta a száműzetést. A harmincéves háború során az exulánsok mindvégig bíztak a visszatérésben. Kancionálékát és taniratokat jelentettek meg idegen földön, készülve az országukban megújuló vallásszabadságra. A visszatérésben reménykedett a Testvérünions utolsó püspöke, a nagy pedagógus Comenius (Jan Amos Komenský) is (1592–1670). Látva, hogy a vesztfáliai béke után a lakosság vallása Csehországban is az uralkodó valláshoz igazodik s a Testvérünions ideje lejárt, megírta „A haldokló anyának, a Cseh Testvérek Szövetségének Testamentomát” (Kšaft umírající matky Jednoty bratrské), melyben már azzal számol, hogy az exulánsok idegen országok protestáns egyházaiban találnak majd otthonra. A kivándorló testvérek első hulláma a lengyelországi Leszno (Lissa) városába és a szlovák városok (Skalica, Lednice, Púchov nad Váhom) gyülekezetei felé vezetett. Az utrakvisták ugyancsak szlovák gyülekezetekben, illetve a szász Prina városában kerestek menedéket. A későbbi emigrációs áram Lausitz területére, Berlin felé irányult, a következő nemzedék némely tagja pedig Angliában, Svédországban, Sárospatakon, végül Amszterdamban telepedett le. Maga Comenius, elhagyva Morvaországot, Lesznóban, majd Angliában és Svédországban, Sárospatakon, s élete végén Amszterdamban tevékenykedett. Vigasziratait a „sötét időkben” (hagyományosan így nevezték a kemény csehországi rekatolizáció 1621-től 1781-ig tartó időszakát) bibliákkal, kancionálékkal s más valóságos művekkel együtt csempészték szász, porosz és lengyel területről Csehországba.

Az exuláns testvérek utódai 1722-ben von Zinzendorf gróf birtokán létrehozták a megújult Testvéruniót, amely a pietizmus számos elemét átvette. Missziós tevékenysége révén az egész világon elterjedt. Az Unió napjainkban a legtöbb országban a „morva testvérek” (Moravian Brethren) néven működik.

3.1. A Türelmi rendeletet követő időszak

Bár az országban maradt protestánsokat a harmincéves háború után, majd a XVII–XVIII. században is keményen üldözték, a protestantizmust nem tudták teljesen kiirtani. A jobbágyok továbbra is őrizték a bibliákat és a testvérek írásait (kis hasáb alakú könyveket, melyeket a gerendák közé lehetett rejteni), olykor parasztfelkelések lángoltak föl vallásszabadságot követelve, a XVIII. század második felében pedig növekedett a vallásszabadságot biztosítani kívánó kérelmek száma. Mindezek miatt végül II. József, az osztrák államszövetség felvilágosult uralkodója 1781. október 13-án kibocsátotta a Türelmi rendeletet. Ezt megelőzően azonban megszüntette az ellenreformáció néhány védőbástyáját: a jezsuita rendet, valamint további 738 nem karitatív tevékenységet űző kolostort. II. József azonban mindössze az augsburgi, a református (helvét) s a görög-ortodox vallást ismerte el; ezek egyike sem volt honos Csehországban. A nép hiába várta, hogy hitet tehessen a Testvérunió mellett (az unió jelképének megfelelően a parasztság a „Bárány vallásához” csatlakozott). A protestánsok tehát —különösebb meggyőződés nélkül— az engedélyezett vallások valamelyikét választották, s csak fokozatosan sajátították el azok tanítását. Továbbra is bíztak azonban abban, hogy visszatérhetnek a régi cseh hitvalláshoz.

A Türelmi rendelet valóban csak a türelem kifejezésére szolgált a protestánsokkal szemben, de korántsem tekintette őket a katolikusokkal egyenrangúaknak. A rendelet engedélyezte a protestánsoknak, hogy 500 személy vagy 100 család jelentkezése esetén önálló gyülekezetet, később pedig iskolát alapíthassanak. Az áttéréseket jelenteni kellett a katolikus plébániának; esküvőkön, temetéseken s keresztelőkön stólapénzt kellett fizetni a katolikus papnak, jóllehet az (ágostai és helvét) gyülekezetek maguk gondoskodtak lelkészük-ről. Imaházaik nem kelthettek feltűnést, nélkülözniük kellett a harangokat és tornyokat, s csak a falu szélén állhattak, bejáratukkal a hátsó udvar felé nézve. A protestánsok hosszú ideig nem tölthettek be állami tisztséget, s szabadságukat számtalan egyéb diszkriminatív intézkedéssel korlátozták.

Mivel Csehországban nem voltak képzett prédikátorok, akik az elsőként alakult 73 gyülekezet szolgálatát elláthatták volna, szlovák és magyar földről érkeztek segítők. A lelkészcsaládokban ezért máig előfordulnak olyan családnevek, mint Nagy, Molnár vagy Soltész.

3.2. 1861–1918

Az evangélikusok csak az 1861-ben kibocsátott protestáns pátenssel vívták ki egyenjogúságukat. Ettől az időtől kezdve a cseh protestánsok szemináriumo-

kat és más intézményeket létesítettek, egyházi folyóiratokat jelentettek meg, 1903-ban megalapították a „Cseh Diakónia” szervezetét. Az augsburgi és helvét evangélikus egyház szorosabb kapcsolatokat kezdeményezett a külföldi gyülekezetekkel. A cseh református lelkészek túlnyomórészt Skóciában, a lutheránusok pedig Németországban és Bécsben tanultak. Mindkét egyház segítséget kapott külföldről, mindenekelőtt a skóciai református egyháztól és a Gustav Adolf Egyesülettől.

Ami a hitvallást illeti, mindkét irányzat a dogmatikai pontosságra: egyfelől a kálvini szigor, másfelől a lutheri ortodoxia követőjének tekinti magát. Sem a liberalizmus, sem a revival-mozgalom nem hagyott mély nyomot rajtuk, noha a nemzeti újjászületés hatása alatt kibontakozó egyfajta belső ájtatosság és hazafias buzgalom utat talált a korabeli prédikációk és énekkészlet felé.

Bár az (augsburgi és helvét) evangélikus egyház kisebbségi egyház volt, a benne felnövő történészek, nyelv tudósok, vagy csak egyszerű hívek tevékenyen részt vettek a nemzeti újjászületés mozgalmában. S hasonlóképpen a Kralicei Biblia, a mindaddig legelterjedtebb cseh nyelvű könyv nyelvezete is nagymértékben befolyásolta a formálódó irodalmi nyelvet. Mindezen okokból érthető, hogy a cseh történelemszemlélet sem nélkülözte az evangélikus nézőpontból fakadó torzulást. Korának legjelentősebb cseh történésze, František Palacký (1798–1876) művében a cseh történelem csúcspontját a huszitizmusban látta; sokaknak ugyanezt a Testvérunió jelentette. Így vált 1918 után, az önálló Csehszlovákia megalakulását követően Husz és Comenius a csehek nemzeti jelképévé, a huszitizmus pedig a cseh történelem tetőpontjává. A kommunista parancsuralmi rendszer sajnálatos módon folytatta ezt a hagyományt, s a huszitákból forradalmárokat faragott, J. A. Comeniust pedig „a nemzet tanítójává” fokozta le, elhallgatva személyiségének egyéb oldalait.

4. 1918 után

4.1. Miután az első világháború után 1918. október 28-án Prágában kikiáltották a Csehszlovák államot, a két egyháznak lehetősége nyílt arra, hogy sokéves egyesülési törekvéseiket megvalósítsák. E kezdeményezések már az első világháború idején, sőt, az 1848-as forradalmi évben is megmutatkoztak, s tovább erősödtek akkor is, amikor Ausztria-Magyarország ellenséges viszonyba került Poroszországgal, s a protestánsokat igazságtalanul vádolták a császár iránti hűtlenséggel. December 17-én és 18-án a két egyház Prágában tartott nagygyűlésükön a *Československá církev evangelická* (Cseh Testvérek Evangélikus Egyháza) néven egyesült. Ettől fogva e szervezet zsinat-presbiteri egyházkormányzati rend szerint működik, s magáénak vallja a négy protestáns (a cseh, a testvér-, az augsburgi és a helvét) hitvallást. Napjainkban 14 szeniorátusra (egyházkörre) és 262 gyülekezetre oszlik.¹

¹ A tizennegyedik (herrnhuti) szeniorátus 2000-ben alakult meg, amikor a megújult Testvérunió kettévált, és azok a gyülekezetek, melyek ellenszegültek a pütkösdi testvérek diktátumának, átmenetileg egyházunk részévé váltak.

A köztársaság megalakulása, a Habsburgok és a katolikus egyház túlzott összefonódása, valamint nacionalista kezdeményezések mind hozzájárultak ahhoz, hogy a XX. század 20-as éveiben „El Rómától!” jelszóval csehek ezrei léptek ki a római katolikus egyházból. Tetemes részük teljesen elfordult a vallástól, másik részük az 1920-ban megalakult Csehszlovák Huszita Egyház tagja lett, néhányan közülük pedig egyházunkat választották.

4.2. A második világháború idején az evangélikusok nem tömörültek önálló ellenállási mozgalomba, a lakosság többi részével együtt azonban részt vettek a nemzeti ellenállásban. Az elmúlt években kezdeményezett történeti vizsgálat fényt derített arra, hogy számos evangélikus dolgozott az ellenállásban s vett részt egyúttal saját helyi gyülekezete küzdelmében, sőt, némelyikük már az első világháború alatt Csehszlovákia önállóságáért folytatott harcban (pl. légiósok). Felelősségteljes hazafiasságuk később a fasizmus elleni harchoz vezette őket. A statisztikai kimutatásokból fölmérhető az aktív résztvevők emelkedő száma a háború alatt. Ez érthető, hiszen az egyház azon kevés szervezetek egyike volt, amelyben az emberek összegyűlhetnek, akár azért is, hogy az evangélium hirdetésébe vetett reményüknek hangot adjanak.

A háború utáni időszak, főként az 50-es évek meghurcoltatásai és a 70-es évek sápadt kormányzása számos embert távolított el az egyháztól. Az ötvenes évek üldözései fokozott nyomást gyakoroltak a vidéki lakosságra (a nagy-parasztok meghurcolása, erőszakos szövetkezetesítés) és az értelmiségre. Az evangélikus egyházat kevésbé sújtották a kormány intézkedései. Szervezeteik gyülekezeteire épültek, az ezeken kívüli tevékenységük (CVJM, YWCA, Diakóniák) megszűnt vagy beolvadt a gyülekezetekbe. A szervezetek vagyont elkobozták, működésüket betiltották, s a gyülekezetek tulajdonát is megfizelték. A lelkészeket minduntalan azzal fenyegették, hogy elveszítik állami működési engedélyüket, a presbiterek szakmai fölemelkedését korlátozták, gyermekeik továbbtanulási lehetőségeit megnyirbálták. A 70-es években az egyház több tagja csatlakozott a Charta '77 mozgalomhoz, ami az üldözések újabb hullámát eredményezte. Azért is említtem ezt a mozgalmat, mert a Charta-hívek közé tartozott a tehetséges zenész-lelkész Miloš Rejchrt is.

Az egyház visszahúzódva vészelté át a parancsuralmi rendszert. Ugyanakkor személyes tapasztalatból mondhatom, hogy amikor a 70-es években magam is kapcsolatba kerültem az egyházzal, templomunkat a demokrácia tevékeny fiatalokkal teli oázisának láttam egy elutasító rezsim közepén.

4.3. A „bársonyos forradalmat” követően egyházunk számos, már az Első Köztársaság idején (1918–1939) művelt tevékenységét újjította föl. Megújult a diakónia —ma 33 központtal működik—, egyházi iskolák alakultak (az Evangélikus Akadémia hat iskolája, ezen belül egyházi konzervatóriumok). Már a forradalmat megelőzően sokan szerették volna újra megrendezni az ifjúsági találkozókat. Ezekre immár évente sor kerül. Az egyház szabadidőközpontokat is fönntart, számos kurzust és programot kínálva az érdeklődőknek.

Ford. Czagány Zsuzsa